

**İSLÂM-OSMANLI VE MODERN TÜRK HUKUKU'NDA SULH
SÖZLEŞMESİ VE ALTERNATİF UYUŞMAZLIK ÇÖZÜM
YOLLARINA MUKAYESELİ BİR BAKIŞ**

A Comparative View at Settlement (Compromise) Agreement and Alternative
Dispute Resolution Methods in Islamic-Ottoman and Modern Turkish Law

AHMET AKMAN

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Konya,
Türkiye

Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University Law Faculty, Islamic Law Department, Konya, Turkey

aakman@erbakan.edu.tr
orcid.org/0000-0002-8697-1662

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 17 Haziran 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 10 Aralık 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.953936>

ATIF/CITE AS:

Akman, Ahmet, "İslâm-Osmanlı ve Modern Türk Hukuku'nda Sulh Sözleşmesi ve Alternatif
Uyuşmazlık Çözüm Yollarına Mukayeseli Bir Bakış", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/ December 2021)
20/2

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/hid>

A Comparative View at Settlement (Compromise) Agreement and Alternative Dispute Resolution Methods in Islamic-Ottoman and Modern Turkish Law

Abstract

Settlement (compromise) agreement expresses a different approach compared to litigation in the resolution of disputes between individuals. The realization of settlement during the litigation process is a matter of procedural law. The parties can make a settlement agreement outside the trial, and in this case, it constitutes a matter of substantive law. It is possible to see the traces of settlement in Islamic law in the texts. From the verse that peace is better, we understand that settlement is prioritized as a solution method for conflicts. Hz. Omar also emphasized the importance of settlement. A settlement agreement is the parties giving up the right and the lawsuit in exchange for a price in order to settle the dispute. It is regulated in Majalla as a contract formed by the will of the parties. The existence of a judiciary and courts in a law-abiding state is a fundamental issue. However, judicial processes sometimes cause a tiring process for the parties. For this reason, throughout the historical process, the judges, the notables of the region, and the relatives of the person invited the parties to the settlement agreement. The prevalence of settlement is understood from the records of the peace in the qadi registers. The prevalence of settlement is understood from the kādī records. Especially in the sales contract, trade, family law disputes, and in criminal cases concerning personal rights, many settlements have been applied.

A settlement agreement can be confused with some legal proceedings similar to it. However, they differ from them in many respects. In this context, release agreement, waiver and arbitration can be mentioned. The settlement agreement is subject to the agreement most similar to itself in terms of subject and cost. These are according to the situation; sales, rent, exchange, loan for use, and gift. The price in the sales agreement and the ones that are permissible in the lease agreement can be the settlement price. It can be cash or deferred by the conditions that make it necessary not to fall into interest. The subject matter of settlement may be movable and immovable or a debt. Mostly, disputes in the field of obligations law, real rights, family, and inheritance emerge as matters of settlement. During the trial, it is possible for the judge to refer to the settlement.

Many disputes have been resolved through people called muslihūn, who direct the parties to a settlement agreement other than the judge. The decision of the judge is not necessarily required for their binding. Muslihūn actually acts as an intermediary and makes an important contribution to the

negotiations and formation of the consent of the parties. As such, they stand very close to the voluntary mediation system in today's positive law. If the judge sees a situation that is suitable for an amicable settlement or if he thinks that the case will increase the enmity between the parties, directs. Out-of-court settlement agreements have their results in terms of substantive law. It is possible to prove the disputes that may arise later with witnesses. There are three basic types of peace in terms of their nature. The first is the settlement agreement made with the acceptance of the debt. This is called a settlement upon admission. On the other, the defendant's denial is in question. This settlement is called the settlement on denial. The last one is the settlement agreement concluded on the silence of the debtor.

With the settlement agreement, the existing legal relationship changes its nature. Problems in applying to the court and transportation, as well as local reconciliation interventions can be counted among the general reasons for applying to settlement. It should also be added that a settlement agreement is less costly and flexible. An in-court settlement agreement now has the ability to enforce a court decision. If it is not with the consent of the parties, it is realized by the executive authorities of the state. The defendant has responsibility for the compensation and the defect on the settlement subject. The existence of the option right (al-khiyar) makes it possible to terminate the settlement agreement. The settlement made in this way is actually a non-binding contract. In case the subject of the settlement and the price is real estate, preemption right occurs within the framework of the newly established legal situation together with the settlement agreement. The settlement agreement on the property also binds the heirs. Rental contracts do not have this feature. In Turkish law, besides settlement agreement, mediation and conciliation accepted as alternative dispute resolution and took their place in the legal order. Mediation is a resolution method for disputes concerning private law.

Keywords: Islamic Law, Trial, Settlement Agreement, Mediation, Conciliation.

İslâm-Osmanlı ve Modern Türk Hukuku'nda Sulh Sözleşmesi ve Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yollarına Mukayeseli Bir Bakış

Öz

Sulh sözleşmesi, kişiler arasında ihtilafların çözümünde dava yoluna nispetle farklı bir yaklaşımı ifade eder. Dava süreci içerisinde sulhun gerçekleşmesi bir yargılama hukuku sorunudur. Yargılama dışında da tarafların sulh sözleşmesi yapması mümkün ve bu halde bir maddi hukuk konusunu oluşturur. İslâm hukukunda sulhun izlerini naslarda görmek mümkündür. Sulhun daha hayırlı olduğu ayetinden ihtilafların çözüm yöntemi olarak sulhun öncelendiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer, "Tarafları sulha yönlendirin, çünkü davaların mahkeme kararıyla hükme bağlanması onlar arasında düşmanlık meydana getirir." demek suretiyle sulhun önemine işaret etmiştir. Sulh sözleşmesi, bir hukuki anlaşmazlığı gidermek için tarafların hak ve davadan bir bedel karşılığında vazgeçmesidir. Mecelle'de tarafların iradeleriyle meydana gelen bir sözleşme olarak düzenlenmiştir. Hukuka bağlı bir devlette yargı ve mahkemelerin varlığı temel bir husustur. Ancak yargı süreçleri bazen taraflara yorucu bir süreç yaşatır. Bu sebeple tarihi süreç boyunca hâkim ve bölgenin ileri gelenleri ile kişinin yakınları, tarafları sulha davet etmişlerdir. Sulhun yaygın oluşu kadı sicillerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Özellikle alış veriş, ticaret, aile hukuku ihtilaflarında ve kişi hukukunu ilgilendiren ceza ve haksız fiil davalarında çokça sulha başvurulmuştur.

Sulh sözleşmesi kendisine benzeyen bazı hukuki işlemlerle karıştırılabilir. Ancak bunlardan birçok bakımdan farklı özellikleri vardır. Bu çerçevede ibra, feragat, tahkimden bahsedilebilir. Sulh sözleşmesi konu ve bedel bakımından kendisine en çok benzeyen sözleşme hükümlerine tâbidir. Bunlar duruma göre; satış, kira, sarf, âriyet ve hibe olmaktadır. Sulh sözleşmesinin konusu mal, menfaat yahut hak olabilir. Bunların belirli ve sulh yapanın mülkiyetinde olmasının yanı sıra kul hakkını ilgilendiren bir konuya ilişkin olması da gereklidir. Sulh, konusu ve bedeli itibarıyla faize düşmemeyi gerekli kılan şartlara uygun olarak peşin veya vadeli olabilir. Sulha konu olan malın menkul ve gayrimenkul olması yahut zimmetteki bir alacak olması mümkündür. Çoğunlukla borçlar hukuku, aynı haklar, aile ve miras alanındaki ihtilaflar sulh konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Yargılama esnasında hâkimin sulha yönlendirmesi mümkündür.

Hâkim dışında tarafları sulha yönlendiren ve muslihûn adı verilen kişiler vasıtasıyla çözülmüş birçok uyuşmazlıklar vardır. Bunların bağlayıcılığı için mutlaka hâkim kararı gerekli değildir. Muslihûn gerçekte aracı olmakta ve tarafların müzakerelerine ve iradelerinin oluşmasına önemli katkı

vermektedir. Bu hâliyle günümüz pozitif hukukundaki ihtiyari arabuluculuk müessesesine de oldukça yakın durmaktadır. Hâkim sulh yoluyla çözüme elverişli bir durum görür veya davanın taraflar arasındaki husumeti artıracığı kanaatinde olursa sulhe yönlendirir. Mahkeme dışı sulh sözleşmesi, sonuçlarını maddi hukuk bakımından doğurur. Sonrasında ortaya çıkabilecek ihtilafların şahitle ispatı mümkündür. Mahiyetleri itibariyle sulhun üç temel çeşidi vardır. İlki, borcun kabulü ile birlikte yapılan sulh sözleşmesidir. Bu, ikrar üzerine sulh olarak adlandırılır. Diğerinde davalının inkârı söz konusudur. Buna inkâr üzerine yapılan sulh sözleşmesi adı verilir. Sonuncusu ise borçlunun sükûtu üzerine gerçekleştirilen sulh sözleşmesidir.

Sulh sözleşmesi ile mevcut hukuki ilişki mahiyet değiştirir. Sulha genel başvuru nedenleri arasında mahkemeye başvurma konusunda ve ulaşımda yaşanan problemler, ayrıca yöresel uzlaşi müdahaleleri de sayılabilir. Buna ilaveten sulhun daha az masraflı ve esnek olduğu da zikre değer faktörlerdir. Mahkeme içi geçerli bir sulh sözleşmesi artık mahkeme ilâmının icra kabiliyetine sahip olur. Tarafların iradeleriyle olmazsa devletin icra makamları marifetiyle hayata geçer. Sulh bedeli üzerinde istihkak ve ayıptan davalının sorumluluğu vardır. Muhayyerlik ihtiva eden sulh sözleşmeleri buna sahip olan tarafın bu hakkını kullanması ile feshi mümkün hâle gelir. Bu şekilde yapılan sulh gerçekte bağlayıcı olmayan bir sözleşme hüviyetindedir. Sulh konusu ve bedelinin gayrimenkul olması hâlinde sulh sözleşmesi ile birlikte yeni kurulan hukuki durum çerçevesinde ön alım hakkı meydana gelir. Mal üzerine yapılmış sulh sözleşmesi mirasçuları da bağlar. Kira sözleşmelerinde ise bu özellik bulunmaz. Türk hukukunda sulhun yanında, arabuluculuk ve uzlaştırmacılık alternatif çözüm yolları olarak kabul edilmiş ve hukuk düzeninde yerlerini almıştır. Arabuluculuk daha çok özel hukuku ilgilendiren uyuşmazlıklarda bir çözüm yolu olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Yargılama, Sulh sözleşmesi, Arabuluculuk, Uzlaştırmacılık.

Genel Bakış

İnsanlar, aralarındaki hukuki ihtilafları dava yoluyla çözmeye çalışabilecekleri gibi, bundan vazgeçerek sulh olma yolunu da seçebilirler. Dava esnasında bu yola başvurma bir yargılama hukuku sorunu olarak görülür. Esasen bu durum dava dışı bir uygulama olarak kendisini maddi hukuk ilişkisi olarak da gösterebilir. Her iki görünümüyle de tarihi olarak birçok hukuk sisteminde ve günümüz hukuk sistemlerinde düzenlemeye konu olmuştur. İslâm hukukunda baştan itibaren ve zaman içerisinde gelişerek sulhun her iki boyutuyla da hukuk düzeninde teoride ve pratikte yerini almış olduğunu

görürüz. Sulhun sözlük olarak anlaşmak, barışmak, uzlaşmak¹; terim olarak da çekişme ve ihtilafların giderilmesi anlamında kullanımı söz konusudur.² Sulh, ortaya çıkan veya çıkma ihtimali olan niza ve anlaşmazlığı gidermek için tarafların hak ve davadan bir bedel (*ıvaz*) karşılığında vazgeçmesidir.³ Taraflar aralarındaki husumete sulh ile son vererek çekişmeyi ortadan kaldırmış olurlar.⁴ Sulh, Mecelle’de icap ve kabulde meydana gelen ve taraflar arasındaki anlaşmazlığı karşılıklı rıza ile ortadan kaldıran bir sözleşme olarak tanımlanmıştır.⁵ Tanımlarda taraflar arasında ortaya çıkmış olan çekişmeyi ortadan kaldırmak özelliğine vurgu konusunda ortak bir yaklaşım görülmekte, farklı olarak Mâlikî mezhebinde anlaşmazlık çıkması muhtemel durumlar da dikkate alınmaktadır. Hz. Ömer (r.a), “*Tarafları sulha yönlendirin, çünkü davaların mahkeme kararıyla hükme bağlanması onlar arasında düşmanlık meydana getirir*” diyerek, ihtilafların çözümünde sulhu davaya önclemiştir.⁶ Kur’an-ı Kerim ve sünnette sulha teşvik ve aynı zamanda İslâm hukuk tarihinde çokça uygulama örneği görürüz.⁷ Türk hukukunda ise sulh, taraflar arasında var olan bir hukuki ilişkideki anlaşmazlık veya muhtemel uyuşmazlıkları karşılıklı fedakârlıkla ortadan kaldıran bir sözleşme olarak tanımlanmıştır.⁸ Benzerlik arz ettiği ibra sözleşmesinde borcun sona ermesine mukabil, sulh sözleşmesinde tarafların karşılıklı genellikle azalmış yeni borç üstlenmesi söz konusudur.⁹

Roma hukukunda (*transactio*) ve diğer farklı hukuk sistemlerinde sulh önemsenmiş ve hatta en kötü sulhun en iyi davaya öncelendiği türünden ifadeler kaynaklarda yer etmiştir. Osmanlı yargılamasında kişilerin dava ve nizalarını aralarında yapacakları sulh anlaşmasına konu edilmesi hususundaki

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Daru Sadır, 1414), 2/516; Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005), 229.

² Ebu'l-Fazl Mecduddîn Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lîlî'l-Muhtâr* (Kahire: Matbaatü'l-Halebi, 1356/1937),3/5; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, (Bulak-Kahire: el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 5/30; Seyyid Şerîf el-Cür-cânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiye), 131.

³ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, Şerhu Muhtasarî'l-Halil (Beyrut: Darü'l-Fikir, ty), 6/3; Davut Yaylalı, *İslam Hukukunda Sulh İstanbul*: 13 ,(1993.)

⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 513.

⁵ Mecelle, md. 1531.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiye, 1424/2003), 6/109; Fahrettin, Atar, “Sulh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 37 ,(2009) 482.

⁷ Bkz. Nisa 4/35, 128; Hucurat 49/9, 10; Tirmizi, *Ahkâm*, 17; Ebû Dâvud, *Akdıye*, 12; İbn Mâce, *Ahkâm*, 23; Ahmed b. Hanbel, 2/366; Beyhakî, *Sünen*, 6/107.

⁸ Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Özel Hükümler* (Ankara: Yetkin, 2017), 1011; Agah Kürşat Karauz, *Sulh Sözleşmesi*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 11 vd.

⁹ Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Yetkin, 2017), 1301.

düzenlemelerin bazı kanunnamelerde yer aldığını görüyoruz.¹⁰ Osmanlı yargı düzeni içerisinde yer alan kadıların sulhen çözdükleri veya mahkeme dışı sulh anlaşmalarını tescil ettikleri, kadı sicil kayıtlarından görülmektedir. Hukuki düzenleme olarak da en geniş şekliyle Mecelle'de yer verilmiş ve birbirleriyle yakın ilişkileri olan hukuki yapılar olarak sulh ve ibraya aynı başlık altında düzenleme getirilmiştir. Sulh, içerisinde ibraya ait unsurlar içeriyor olsa da ibradan farklı bir müessesedir. İbranın hukukî sebebi bazen bir sulh sözleşmesi olabilmektedir.¹¹ Mecelle'deki sulha dair düzenlemeler Mecelle sonrası İslâm ülkelerinin düzenleme ve uygulamalarına tesir etmiştir.¹² Makalede İslâm hukuku esas alınarak, Mecelle başta olmak üzere Osmanlı uygulaması ile desteklenmiş ve mukayeseye elverişliliği ölçüsünde Türk hukukuna yer verilmiştir.

1. Hukuki Mahiyet ve Çeşitleri

Türk hukukunda sonuçları itibariyle bir sulh sözleşmesi, borcun bir kısmını veya tamamını kapsar şekilde yenileme, değiştirme, erteleme, feragat, yeni borç doğurması, menfi borç ikrarı gibi farklı işlemler şeklinde tezahür etmektedir.¹³ İslâm hukuk doktrininde sulhun nevi şahsına münhasır (*sui generis*) bir sözleşme olduğu yönünde genel bir kanaat söz konusu olmakla beraber, diğer bazı muamelelerle benzeyen ve farklı yönleri vardır. Bunlardan mal üzerindeki dava ve haklardan vazgeçme olarak tanımlanabilecek feragatten¹⁴ sözleşme sonrası dava açma hakkının bulunmamasıyla ayrılır. Türk hukukunda sulhun *davadan feragat* şeklinde yapılmış olması hâlinde bir usûl hukuku ve mahkemeye yönelik bir işlem olduğu, borçlu muhatap alınarak yapılan bir işlem olmamasından dolayı borçlar hukuku işlemi olmadığı görülür. Aynı zamanda davadan feragat tek taraflı bir sözleşme olarak kabul edilir.¹⁵

Yine benzerlik arz ettiği tahkimden de birkaç yönden farklılaşır. İslâm hukuku bakımından ifade etmek gerekirse, öncelikle tahkimde uyuşmazlığı

¹⁰ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı, OSAV,1990), 2/484, 546; Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, ed. V. L. Manage (Oxford University Press, 1973), 248, 298; Zeynep Abacı Dörtok, "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20/20 (2006), 108.

¹¹ Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, *Borçlar Hukuku Hususi Kısım* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970), 1/35.

¹² Aida Othman, "And Amicable Settlement Is Best: Sulh and Dispute Resolution in Islamic Law", *Arab Law Quarterly* 21/1, (2007), 72.

¹³ Mustafa Alper Gümüş, *Türk-İsviçre Borçlar Hukukunda İbra Sözleşmesi*, (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 55, 76.

¹⁴ Erdoğan, *Terimler*, 139.

¹⁵ Mustafa Aksu, "Türk Borçlar Kanununun Getirdiği Yeniliklerden İbra", *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 8 (2013), 109-110.

üçüncü bir şahıs, sulhta ise taraflar ve onların iradesi çözmektedir. Ayrıca tahkimde kararın tavsiye niteliği ve bağlayıcı olmayışına karşılık, özellikle mahkemece tescil edilmiş sulhun kesin ve bağlayıcılık özelliği vardır.¹⁶ Tahkim marifetiyle verilen karar maddi hukuka aykırı ise hâkim tarafından bozularak, yine kendisi tarafından dava yoluyla hükme bağlanır.¹⁷ Bunların yanı sıra sulh sözleşmesi ile tahkim konu itibariyle kesişmektedir.¹⁸

Sulh sözleşmesi ile en çok benzerliği bulunan, bir kimsenin başkasında olan alacak hakkının tamamını veya bir kısmını düşürmesi anlamına gelen ibra işlemidir. Mahiyeti itibariyle ortaya çıkan yakınlık, uygulamada ibra hükmünde sulh sözleşmesi olarak kayıtlarda çokça görülür.¹⁹ Ancak ibradan farklı olarak bir uyuşmazlığın bedel karşılığı çözümünü sağlayan sulh sözleşmelerinde karşılıklı rızanın varlığı gereklidir. Hâlbuki ibrada kabul şart olmayıp, reddedilmemiş olmak yeterlidir.²⁰ Sulh bir kısmı ıskât, diğer kısmı karşılıklı iki taraflı sözleşme olan iki bölümlü bir işleme de benzetilmiştir.²¹ Borcun tamamının veya bir kısmının silinmesi şeklinde taraflar arasında yapılan sulh sözleşmesinde, davalının aynı zamanda borçtan ibrası söz konusu olacağından, bu türden sulh sözleşmelerinde ibra hükümleri geçerli olmaktadır.²²

Ayrıca sulh konusu ve bedeli esas alındığında, sulh dolayısıyla yapılan işlemin benzer özelliklerini taşıyan sözleşme hükümlerine tâbi olduğu genel bir kanaat olarak görülür. Gerçekte sulh sözleşmesi standart hükümleri olan bir sözleşme olmaktan ziyade, benzerlik gösterdiği sözleşme hükümlerine tâbi fer'î bir sözleşme olarak kabul edilir. Sulh, konusu ve bedelinin niteliği yönünden kendisine en yakın sözleşmenin hükümlerine tâbi olur.²³ Bun-

¹⁶ Mustafa, Yıldırım, "Tahkim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 2010. 39/412.

¹⁷ Fahreddin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı* (Ankara, ty.), 222.

¹⁸ Mecelle, md. 1841; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam* (İstanbul: DİB, 2017), 4/3359.

¹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty), 8/20, 24; Krş. Aydın Zevkliler - Emre Gökyayla, *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2018), 13.

²⁰ Alaeddin es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-Fukaha* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 3/250 vd.; Burhaneddin Merğınânî, *el-Hidâye* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ty), 3/196; Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezâir* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 224; Ali Himmet Berki, "Sulh ve İbra" *Adalet Dergisi* 12 (1969), Ankara, 754, H. Yunus Apaydın, "İbra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009). 21/263.

²¹ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *el-Kavânîü'l-Fıkhiyye* (yy, ty), 221, 222.

²² Zeylaî, Tebyîn, 5/43; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtac* (Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/164; Mecelle, md. 1552; Ali Haydar, *Dürer, 4/2689-2690*.

²³ Muhammed b. Feramurz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hukkam Şerhu Ğurari'l-Ahkam* (Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ty), 2/396; Merğınani, *el-Hidaye*, 3/190.

lar; satış sözleşmesi, selem, sarf, kira, âriyet ve hibe gibi sözleşmelerdir. Sulh sözleşmesi belli bir şekil şartına tâbi olmayıp, sulhun yazılı olduğu gibi sözlü yapılması da mümkündür. Dilsiz kimsenin işareti ve teâti yoluyla yapılan sözleşmeler de geçerlidir.

Sulh sözleşmesinin kuruluşu için belli unsurları taşıması gerekir. Hanefîlerde tarafların irade beyanı olan icap ve kabul sözleşmenin kurucu unsuru (*ruknu*) kabul edilir.²⁴ Sözleşmenin taraflarının, sulh veya bunu ifade eder bir lafızla iradelerini ortaya koymaları gerekir. İrade açıklamaları olan icap ve kabulün karşılıklı rızaya dayanması şarttır. Zorlama ve tehdit ile yapılan sulh sözleşmesi sahih olmaz. Bunlar ortadan kalktıktan sonra sözleşme zorlanmış kişinin onayı ile geçerli hale getirilebilir.²⁵ Yetkisi olmadan başkası adına hukuki işlemde bulunan fuzûlinin yapmış olduğu sulh sözleşmesi de aynı şekilde gerçek hak sahibinin icazeti ile geçerli hâle gelebilecektir.²⁶

Ayrıca sözleşmenin tarafları ve konusu ile sulh bedelinin (*musâlahun aleyh*) varlığı ve belli şartlara uygun olması gerekir. Hanefilerde bunlar akdin şartları arasında yer alırken, diğer mezheplerde sulh sözleşmesinin kurucu unsurları (*rükün*) arasında yer almaktadır. Belirtilen vasıflardaki eksiklik Hanefilerde sözleşmeyi fasit, diğer mezheplerde batıl yapmaktadır.²⁷ Sözleşmenin kurucu unsurlarındaki (*rükün*) sakatlıklardan dolayı hükümsüz olan sözleşme hukuki sonuç doğurmaz ve taraflar aldıkları bedelleri karşılıklı olarak iade etmeleri gerekir. Böylece sulh öncesi dava durumuna yeniden dönülmüş olur.²⁸

Sulh sözleşmesinde taraflar *musâlih* olarak adlandırılır.²⁹ Tarafların hak ve fiil ehliyetine (*vücup ve eda ehliyeti*) sahip olmaları gerekir. Akıllı tam ehliyetliler her türlü sulh sözleşmesini yapabilecek durumdadırlar. Büluğ, sulh sözleşmesinde şart değildir. Bununla birlikte borcu mal varlığını aşanlar ile ölüm hastalığı devresinde olanların teberru ve iskât mahiyetindeki sulh sözleşmeleri alacaklılar ve mirasçıların onayına tâbidir.³⁰ Ergin ve mümeyyiz olup ölçüsüz harcamaları ile bilinen sefih ve çocuk gibi eksik ehliyetliler için

²⁴ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanaî fi Tertîbi' ş-Şerâi* (Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 6/40; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (Darü'l-Fikir, ty), 8/404.

²⁵ Mecelle, md. 1006; Ali Haydar, *Dürer*, 4/2700.

²⁶ H. Yunus Apaydın, "Mevkul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 29 .(2004/439.

²⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 6/48.

²⁸ Ali Bardakoğlu, "Butlan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 6 ,(1992/477.

²⁹ Mecelle, md. 1532.

³⁰ Muhammed Emîn b. Ömer İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar* (Beyrut: Darü'l-Fikir, 1412/1992), 5/628; Mecelle, md. 1539; Ali Haydar, *Dürer*, 4/2656.

temel prensip, borçtan aklanma şeklinde lehlerine vâki sulh sözleşmeleri sahih, aksi durumdakiler geçersiz olup, satış ve kira gibi menfaat ve zarara ihtimali olan tasarrufları ise bağlı (*mevkûf*) olarak gerçekleşmiş olduğundan, veli ya da vasilerinin onayına tâbi tutulmaktadır. Taraflardan birinin Müslüman diğerinin zimmi yahut her iki tarafın da zimmi olduğu sulh sözleşmelerine uygulamada rastlanmaktadır.³¹

Sulh sözleşmesinin konusu mal, menfaat yahut hakkın belirli ve sulh yapının mülkiyetinde olmasının yanı sıra kul hakkını ilgilendiren bir konu olması da gereklidir. Mecelle sulh konusu ve bedelin teslimine ihtiyaç hissettirmesi hâlinde, belirlilik şartını gerekli görmüştür.³² Ancak sulh bedelinin belirli olması şartıyla, sulha konu olan hakta (*musâlahun anh*) bu şartın aranmayabileceği şeklinde görüş de vardır.³³ Her ikisi de bilinir olduğunda genel kural sulh bedelinin sulh konusundan daha az olması gerektiğidir. Bu şekilde olduğunda davacı sulh bedelini tahsil ederek, kalanını davalıdan iskât ettiği anlamına gelir. Fazla olması hâlinde faize düşme endişesi söz konusu olabilecektir.³⁴

Esasen sulha konu malın menkul ve gayrimenkul olması yahut zimmetteki bir alacak (*deyn*) olması da mümkündür. Borçlar hukuku, aynı haklar, aile ve miras alanındaki ihtilaflar sulh konusu olarak çoğunlukla ortaya çıkmaktadır. Alacak, borç, tazminat, aile, miras ve davadan önceki safhada olmak üzere hırsızlık gibi kul hakkına dâhil konularda kişilerin tasarruf haklarının kabul edilmesi sebebiyle, kamu hakları kapsamında Allah hakkına giren ve insanların tasarrufları dışında kalan haklardan farklı olarak, sulh sözleşmesi yapılabilecektir.³⁵ Ceza hukukunda zina, içki içme, hırsızlık gibi kamu hukukuna dâhil ve Allah hakkı kabul edilen had cezaları dışında, kısasın (*öldürme ve yaralama*) diyete dönüştüğü durumlar ve ta'zirde belirtilen niteliğe sahip olmakla sulh sözleşmesi yapılabilecektir.³⁶ Hem kısas hem de diyet vazgeçilen hak olarak (*musâlehun anh*) sulha konu olabilir.³⁷ Miktarı belirli olan diyetten daha düşük miktarda sulh mümkün olmakla birlikte, üstü faiz endişesine konu olmuştur. Taraflar sulh sonrası başkaca herhangi bir talepte bulunmayacaklarını taahhüt etmektedirler. İffetli bir kimseye zina iftirasın-

³¹ Ahmet Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu", II. *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, ed: Prof. Dr. Fethi Gedikli (İstanbul: Onikilevha, 14-13 Mayıs 59, (2016).

³² Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî, *Kitabü'l-Lübâb fi Şerhi'l-Kitab* (Mısır: Matbaatü'l-Cemaliyye, 1330), 178; Mecelle, md. 1547; Ali Haydar, *Dürrer*, 4/2669.

³³ Mevsli, *el-İhtiyar*, 3/6; Orhan Çeker, *el-Muhtar'ın Anahtarı*, (Konya: Tekin Kitabevi, 2021), 449.

³⁴ Çeker, *el-Muhtar'ın Anahtarı*, 450.

³⁵ Adem Yıldırım, "Mağdur Haklarına Yönelik Kurumsal Yapılar (Sulh Ve Uzlaştırma)", *İHAD*, 23 (2014), 256.

³⁶ Akgündüz, *Kanunnameler* (1992), 4/145, 146.

³⁷ Çeker, *el-Muhtar'ın Anahtarı*, 450.

da bulunma suçunu oluşturan ve *kazif* haddi gerektiren suçta, Allah ve kul haklarının birlikteliğinin yanı sıra, Şafiiler ve İmam Ebu Yusuf dışında, Allah hakkının ağır bastığının kabulü dolayısıyla İmam Ebu Hanife'ye göre sulha konu olmamaktadır.³⁸

Satış sözleşmesinde bedel (*semen*), kira sözleşmesinde ücret olması caiz görülenler sulh bedeli olabilmektedir. Ayrıca bedelin sulh yapan kişilerin mülkiyetinde olan belirli ve mütekavvim mal, menfaat ve haklardan olması gerekir.³⁹ Özellikle karşılıklı bedel değişimi şeklindeki sulh sözleşmesinde sulh bedelinin sözleşmenin yapıldığı mecliste teslimi gereklidir. Teberru veya iskât mahiyetinde olan sulhde davalıya herhangi bir borç terettüp etmediğinden sulh bedeli de söz konusu olmaz. Karşılıklı deyn vasıflı borçlarda sulh işlemi “*sarf*” şartlarını aramak, temel ilişkinin karz esaslı olduğunda “*ribevi*” mallardan olmamasına dikkat etmek gerekir.⁴⁰ Sulh konusunun vadeli olması halinde sulh bedelinin peşin olması faiz endişesinden dolayı caiz görülmemiştir.⁴¹ Vadeli alacakta indirimle gidilerek sulh olunması İslâm hukukçularının çoğunluğunca bu sebeple câiz görülmezken, tarafların birbirine iyilik yapması şeklindeki görüşe itibar ederek, İslâm Fıkıh Akademisi 1992 yılında bu şekildeki sulhun belirli şartlarla cevâzına kâni olmuştur.⁴² Sulh bedelinin borcun konusu ile aynı cinsten olması hâlinde, sulh sözleşmesinin mübadele ilişkisi yerine ibraya yakın olduğundan yola çıkarak faiz yasağının dışında kalacağı düşünülmektedir. Farklı olması mübadeleye hamledileceği için peşin olmasına dikkat edilmelidir.⁴³

Sulh sözleşmesi Türk ve İslâm hukuklarında birbirine benzerlik ve diğer bazı yönlerden tasnife tâbi tutulmuşlardır. Bunlardan yargılama süreci bağlantılı ve mahiyetleri açısından yapılmış olan tasnifler üzerinde çokça durulmuştur. Bunlardan ilki, mahkeme dışı ve içi yapılan sulh sözleşmeleridir. Bu çerçevede sulh öncelikle bir maddi hukuk sözleşmesi olarak mahkeme dışında, taraflar arasında yapılabilir.⁴⁴ Sonuçları itibariyle maddi ve usûl hukuku etkileri vardır.⁴⁵ Mahkeme içi sulh bu bakımdan bir usûl hukuku işlemidir.⁴⁶

³⁸ Merğınani, *el-Hidaye*, 3/192.

³⁹ Kâsânî, *Bedâi'*, 6/47.

⁴⁰ Ribevi mallar; kendisinde faiz yasağının cereyan ettiği mallara verilen isimdir. Bkz. Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 138, 223; Ali Bardakoğlu, “Bedel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/298.

⁴¹ Ali Haydar, *Dürrer*, 4/2691.

⁴² Atar, “Sulh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37/484.

⁴³ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed es-Serahsi, *el-Mebsût* (Beirut: Daru'l-Marife, 1414/1993), 20/135; Molla Hüsrev, *Dürrer*, 2/399; Yaylalı, *İslam Hukukunda Sulh*, 88 vd.

⁴⁴ Eren, *Borçlar Özel*, 1014.

⁴⁵ Feyzioğlu, *Borçlar Hususi Kısım*, 1/35.

⁴⁶ Ergun Önen, *Medenî Yargılama Hukukunda Sulh* (Ankara: AÜHF Yay.,1972), 11; Abdullah Demir, *Medenî Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, (İzmir: Yitik Hazine Yay., 2010), 216.

İslâm-Osmanlı hukukunda hukuki sonuçlarını doğurarak var olan çekişmeyi sona erdiren sulh sözleşmesi, tarafları bağlamak için yeterlidir. Osmanlı'da özellikle hâkim dışında da tarafları sulha yönlendiren ve *muslihûn* adı verilen kişi/kişiler vasıtasıyla çözülmüş bir uyuşmazlığın bağlayıcılığı için mutlaka kadı hükmü gerekli değildir. Sözleşme maddi hukuk bakımından sonuçlarını doğurur. Yine de ortaya çıkabilecek ihtilafların şahitle ispatı mümkündür. Ancak sadece mahkeme dışı bir sözleşme olarak kalmayıp, bunun mahkeme tarafından tutanak altına alınmasının, işlemin ispatına etkisi ile sonradan ortaya çıkacak anlaşmazlıkları mahkeme kararı olarak bertaraf edici fonksiyonu vardır.⁴⁷ Yazılı veya sözlü olarak yapılabilen mahkeme dışı sulh adı sulh sözleşmesi olarak telakki edilir. Sulh sözleşmesi, Türk Borçlar Kanununda doğrudan düzenlenmemiştir. Tasarruf yetkisine sahip olmak şartıyla bütün konularda sulh sözleşmesi yapılabilir. Sulh sözleşmesi maddi hukuk açısından bir borcu, usul hukuku açısından ise bir davayı sona erdirir. Mahkeme dışı sözleşme mahkemeye sunulurken tutanağa geçirilmesi gerekir. Sulh sözleşmesi mahkeme dışında da gerçekte borçlandırıcı ve aynı zamanda tasarruf işlemi olarak kabul edilir. “*Sulh olan devreder*”, kuralı gereği hakkın bir kısmı feragat suretiyle karşı tarafa devredilmektedir.⁴⁸

Tarafların aralarındaki uyuşmazlığı önce mahkemeye taşımış olmaları halinde, yargılama sürecinde sulh yapılması da mümkündür. Hâkimin karara ulaşamaması sulha yönlendirmeye sebep olabilmektedir. Ancak yargılama esnasında hâkimin dava konusu ile alakalı olarak net bir kanaate varmış olduğu durumda, sulha yönlendirme yapmayarak uyuşmazlığı yargısal yolla çözmesi daha uygun olacaktır.⁴⁹ Bu durumlar dışında yargılama sürecindeki bir uyuşmazlıkta tarafların sulha yönlendirilmeleri tavsiye edilmiştir. Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'ari'ye yazdığı mektupta düşmanlığın önlenmesine hizmet edeceği düşüncesiyle sulh tavsiye edilmiştir.⁵⁰ Sulh sözleşmesi tarafların rıza ve iradeleriyle oluşacak bir süreç olup, tersi yönde irade olduğunda hâkimin ısrarlı teşviki uygun olmaz. Hz. Peygamber'in (s. a.) tarafların sulh önerisini kabul etmemeleri üzerine yargılamayı tamamlayarak karar verdiğini görüyoruz.⁵¹ Tarafların yargılama esnasında aralarında haricen sulh sözleşmesi yaparak, sonrasında onu mahkemeye tescil ettirmeleri de mümkündür.⁵²

⁴⁷ Yaylalı, *İslam Hukukunda Sulh*, 56.

⁴⁸ Eren, *Borçlar Özel*, 1010, 1012.

⁴⁹ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali et-Trablusi, *Muinü'l-Hukkâm* (Daru'l-Fikir, ty), 19; Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhim İbn Ferhun, *Tabsiratü'l-Hukkâm* (Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986), 2/48.

⁵⁰ Serahsi, *el-Mebûsât*, 20/134.

⁵¹ Ebu Davud, *Akdiye*, 31; Hasan Ellek, “Kur'an Ve Hadis Işığında İnsanlar Arası Anlaşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümü”, *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/3 (2013/2), 103.

⁵² Fahrettin, Atar, *İslâm İcra ve İflâs Hukuku* (İstanbul: 289 ,(1990).

Mahiyetleri itibariyle de sulhun üç temel çeşidi vardır. Bunlar davalının sulha yaklaşımları ile ilişkilidir. Davalı sulh önerisini kabul veya reddedebileceği gibi sükût etmesi de söz konusu olabilir. İlkinde ikrar üzerine sulh sözleşmesi gerçekleşir. Davanın şahit ve diğer delillerle ispatı sonrası yapılan sulh sözleşmesi de bu kapsamda kabul edilir. Ayrıca ikrarın hükmen var olduğu ödemeyi beyan etmek, mühlet istemek gibi söz ve davranışları da bu kapsamda dâhil edilir.⁵³ İkrar üzerine sulh, davalının çekişme konusunu kabul ettiği halde ödeme güçlüğü ve diğer bazı sebeplerle borcunu ifa etmemesi üzerine veya kendiliğinden davacının borç miktarı üzerinde indirim yapması yahut başka bir edimle borcunu yerine getirmeye muvafakat etmesi üzerine yapılır. İkrardan sonra davacının sulha zorlanmasını câiz görmeyen ve anlaşma olduğunda dahi bunu ibra olarak isimlendiren Hanbelilerdeki bir görüşe⁵⁴ karşılık, cumhur bu şekildeki sulh sözleşmesini caiz görmektedir.⁵⁵ Hz. Peygamber (s.v.) döneminde borcunu kabul etmesine rağmen ödeme güçlüğü içerisinde bulunan Cabir b. Abdullah ile alacaklıları arasında, borcun bir kısmını ödeyerek geri kalanından kurtulması şeklinde sulh yapıldığı varittir.⁵⁶ İkrar üzerine sulh dava konusu malın bir kısmı üzerinden yapılmışsa hibe, farklı bir mal söz konusu edildiğinde satış yahut bir menfaat mukabili meydana gelmişse kira sözleşmesi hükümlerine tâbi olarak hukuki sonuçlarını doğurur.⁵⁷

Sulhun davalının dava konusunu inkâr etmesi üzerine meydana gelmesi de mümkündür. Bu durum davanın ispatında yeterli delil bulunmaması ve davalının yeminden kaçınması hallerinde oluşabilir.⁵⁸ Şafiiler dışında cumhur bu türdeki bir sulhu caiz görür.⁵⁹ Hatta İmam Ebu Hanife'ye göre ihtilafları çözme maksadına en uygun olan bu sulh çeşididir.⁶⁰ Şafiiler karşı çıkarken, bu türdeki sulhu malların haksız ve batıl yolla yenmesi yasağını çiğnemeye hizmet ettiğini ileri sürerler.⁶¹ Sulha dayanak olan naslar mutlak ve bir şartla sınırlandırılmamış olmakla inkâr ve sükût üzerine sulha cevaz

⁵³ Yaylalı, İslam Hukukunda Sulh, 61-62.

⁵⁴ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Mektebetü'l-Kahire, 1388/1968), 4/358.

⁵⁵ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî, *Muhtasar* (Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 121; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* (Kahire: Darü'l-Hadis, 1425/2004), 4/77, Şirbînî, *Muğni'l-Muhtac*, 3/167; Bilmen, *Kamus*, 8/19 vd.

⁵⁶ Buhârî, *Ve'âyâ*, 36.

⁵⁷ Bkz. Mecelle, md. 1548, 1549, 1551.

⁵⁸ Atar, "Sulh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37/483.

⁵⁹ Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler*, 174.

⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 20/138, 143, 144; Merğımani, *el-Hidaye*, 3/190; Zeylaî, *Tebyîn*, 5/31.

⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 20/139; Bilmen, *Kamus*, 8/25; Yaylalı, *İslam Hukukunda Sulh*, 62.

vermektedirler. Kur'an-ı Kerim'deki '*Sulh daha hayırlıdır.*'⁶² ayeti ve '*Haramı helal, helali haram kılan sulh dışında Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helal, helali haram kılan şart hariç, Müslümanlar kendi aralarında koydukları şartlara uymak zorundadır.*'⁶³ Hadis-i Şerifi bu konuda en temel naslardanıdır. Ayrıca davalının kötü niyetine bağlı olarak diyâneten sorumluluğu devam etmekle birlikte, hukuken tartışmayı bitirmek, yargılanma ve yemin külfetinden kurtulmak ve davacının da dava konusu yönünden haklı olmasına rağmen ispat edememe gibi sebeplerle sulh sözleşmesi yaparak, bir nevi mübadele anlamına da gelebilecek şekilde rızai olarak alacağıının tamamı veya bir kısmını karşılığında, iskât sonucunu doğuracak şekilde davalıyı ibra etmek amaçları olabilir.⁶⁴ Davalının sükûtu üzerine yapılan sulh sözleşmesi bakımından mezheplerin yaklaşımı Malikilerde ikrar kabulüne rağmen, diğerlerinde inkâr üzerine yapılan sulh ile aynıdır. Burada davalı dava konusu üzerindeki davacının iddiasını susarak karşılamaktadır. Ancak nihayetinde aralarında sulh sözleşmesini yapmak şeklinde bir irade de oluşmaktadır.⁶⁵

2. Hukuki İhtilaflara Etkisi

Sulh sözleşmesi ile mevcut hukuki ilişki mahiyet değiştirir. Taraflar açısından yeni bazı hak ve borçların oluşumu söz konusu olur. Sulh sözleşmesinin mahiyetinde var olan iskât veya karşılıklı mübadele özelliği, sulh sonrası yeni kurulacak hukuki ilişkinin de mahiyetini belirler. Bu yeni ilişkide satış, kira veya ibra özelliği ön plana çıkabilecektir. Satış ve kira söz konusu olduğunda malın veya menfaatin temliki, ibrada da iskât ve zimmetin temizlenmesi sonucu görülür. İkrara dayalı sulh sözleşmesinde durum bu şekilde olmakla birlikte, inkâra dayalı olanlarda davalı bakımından ibra ve dava konusuna ilişkin olarak zimmetteki borçtan beraat etmiş olmak niteliği ağır basar.⁶⁶ Çünkü davalı dava konusunu inkâr etmiş olmasına rağmen yeminden kaçınmak ve diğer bazı sebeplerle yine de malından fedakârlık etmiş olduğunun kabulü ile kurulan sulh işleminin iskât vasfı ağır basmaktadır. İnkâr veya sükût üzerine yapılan sulhta sözleşme sonrası davalıya yeniden aynı konuya dair yemin teklif edilememektedir. Esasen bu türlerde yeminden kaçınmak sulh anlaşmasında temel sâik olarak görülür. Yeniden yemin teklifi de bu sebeple bağdaşır değildir.⁶⁷ Gerçeğe uygun olmayan durum var

⁶² Nisa 4/128.

⁶³ Tirmizi, *Ahkam*, 17; İbn Mace, *Ahkam*, 23.

⁶⁴ Kudûrî, *Muhtasar*, 121; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed et-Tehânevi, *İ'lâü's-Sünen*, (Karaçi: İdaretü'l-Kur'an, 1415), 16/5-7.

⁶⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed el-Karâfi, *ez-Zahîre* (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1994), 5/347; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûti, *Keşşâfu'l-Kınâ'* (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty), 3/398; Mecelle, md. 1535.

⁶⁶ Çeker, *el-Muhtar'ın Anahtarı*, 449.

⁶⁷ Ali Haydar, *Dürrer*, 4/2685.

ise diyâneten sorumluluğun devam ettiğini kabul etmek gerekir. Kısas gibi temlike elverişli olmayan bir tasarruf konusunda yapılan sulh, iskât ve davalının beraati şeklinde sonuçlanabilir. Bir bedel mukabili olduğunda ise davacı sulh bedelini temellük etmiş olmaktadır.⁶⁸ Osmanlı uygulamasında ceza hukukunu ilgilendiren ihtilaflarda soruşturma aşamasındaki görevlilerden (*ehl-i örf*) çekinme duygusu da bu durumdaki sulhta etkili olduğu iddiası vardır.⁶⁹ Sulha genel başvuru sâikleri arasında mahkemeye başvurma konusunda ve ulaşımda yaşanan problemler, ayrıca yöresel uzlaşî müdahaleleri de sayılmaktadır.⁷⁰

Mahkemeye intikal etmiş bir ihtilaf olduğunda, yargılama sürecinin bir parçası olarak taraflar dava sonucunu bekleyebilecekleri gibi, daha erken bu çekişmeyi sona erdirmeleri de sulh yolu ile mümkün olmaktadır. Mahkeme huzurunda gerçekleşen sulh anlaşması neticesinde mevcut görülmekte olan dava ile birlikte sulh konusuna ilişkin yeni bir dava hakkı da bertaraf edilmiş olur. Mahkeme dışında yapılmakla birlikte yine mahkemece tutanağa bağlanan sulh sözleşmeleri de geçerli bir sözleşme olarak aynı hukuki etkiyi gösterir. Bu kapsamda verilmiş sulh bedelinin istirdadı da artık söz konusu olmaz. Taraflarca artık yeni delil sunulması ve iddiaların değiştirilmesi imkânı da kural olarak ortadan kalkar. Uyuşmazlığın ortadan kaldırılması kesin hüküm halini almaktadır. Ancak inkâr veya sükût üzerine gerçekleşen sulh sözleşmesinde davacının sonradan davalıda herhangi bir hakkının esasen olmadığı ikrarı, yapılan sulh sözleşmesini geçersiz hale getirecektir.⁷¹

Geçerli bir mahkeme içi sulh sözleşmesi artık mahkeme ilâmının icra kabiliyetini hâiz olarak, öncelikle tarafların iradeleriyle, bu olmazsa devletin icra makamları marifetiyle hayata geçer. Sözleşmenin iki taraflı oluşundan hareketle tek taraflı fesih imkânının mevcut olmadığını ifade etmek gerekir. İki taraflı sözleşmelerde fesih düşüncesinden ziyade tarafların ifaya zorlanması ilkesi geçerlidir. Taraflardan vefat eden olduğunda dahi mirasçıların fesih hakkı yoktur. Taraflar ancak karşılıklı rıza ile *ikâle*⁷² yaparak sözleşmeyi ortadan kaldırabilirler. Bu da ancak bazı hakların düşürülmesi (*iskât*) esasına dayalı olmayan, karşılıklı bedel değişimi üzerine kurulmuş muavazalı sulh sözleşmesinde söz konusu olabilmektedir. İkâleye konu sulh sözleşmesi

⁶⁸ Bilmen, *Kamus*, 8/19.

⁶⁹ Heyd, *Studies in Old Ottoman*, 249.

⁷⁰ Işık Tamdoğan, "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana", *Islamic Law and Society* 15 (2008), 65.

⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 20/139; *Fetâva'l-Hindiyye* (Daru'l-Fikir, 1310), 4/280.

⁷² İkâle: Sözleşmenin tarafların icap ve kabulü ile ortadan kaldırılmasıdır. Erdoğan, *Terimler*, 241.

ikrara dayalı olduğunda taraflar aldıklarını iade ederler. Ancak inkâra dayalı ise ikâle sonrası davaya geri dönülmesi icap eder.⁷³

Bedel değişimine tâbi sulh sözleşmelerinde tarafların edimlerinde meydana gelen sonraki imkânsızlık halleri diğer tarafa fesih hakkı verebilecektir. Sonraki imkânsızlık ile sulh konusunun başkasına ait çıkması aynı hükümlere tâbidir. *Ayn* olan sulh bedeli ne miktar başkasının istihkak iddiasına konu olmuş ise o oranda feshe tâbi olacak, kalan miktar için muhayyer olan davacı sulh öncesi davasına geri dönebilecektir. Sulh konusunun tamamı başkasına ait çıktığında fesih ve bedel alınmış ise iadesi gerekecektir. Sulh bedeli nakit veya mislî mal olduğunda istihkak sebebiyle fasit olmayıp, borcun yine mislî olarak ödemesi gerekir.⁷⁴ Sulh bedeli üzerinde istihkak ve ayıptan davalının sorumluluğu vardır. Teslim edilecek malın veya kiralananın yok olması yahut bozulması gibi durumlarda karşı tarafın sahip olduğu fesih hakkının kullanılması ile davalı baştaki davasına geri dönebilme imkânı elde eder.⁷⁵ Muhayyerlik ihtiva eden sulh sözleşmeleri buna sahip olan tarafın bu hakkını kullanması ile feshi kâbil olur. Bu şekilde yapılan sulh gerçekte lâzım olmayan bir sözleşme hüviyetindedir. İnkâr üzerine kurulu sulh sözleşmesinde sonradan davalının bu inkârını destekleyecek kesin delillerin ortaya çıkması durumunda onun bakımından feshe imkân verebilecektir. Hatta davalının davasının hukuki temelden yoksun olduğu davacı tarafından sulhtan sonra itiraf edilmesi de davalı açısından tek taraflı fesih sebebi olabilir. Yine aynı şekilde şarta bağlı bir sulh sözleşmesi şartın tahakkuk etmemesi üzerine münfesh olacaktır. Aynı kapsamda borcun belirtilen kısmının örneğin ertesi gün ödenmesi şartına bağlı olarak kalanının silinmesi üzerinden yapılan bir sulh sözleşmesinde, belirtilen zamanda ödeme şartı gerçekleşmezse sulh sözleşmesi geçerli olmayacak, borç ilk hâli üzerinden nizâlî olmaya devam edecektir.⁷⁶

Sulh sözleşmesi ile birlikte yeni hukuki durum çerçevesinde şüf'a (*ön alım*) hakkıyla alakalı bazı sonuçlar da meydana gelir. Bunun için öncelikle sulh konusu ve bedelinin gayrimenkul olması icap eder. İskât değil de muavaza vasfı taşıyan bir sulhta satış sözleşmesine dair hükümler cârî olacağından, bunun doğal sonucu olarak ön alım hakkı ortaya çıkar. Bu vasfın her iki tarafta da görüldüğü ikrar üzerine sulhta yine her iki taraf ön alım hakkı lehdarı olurlar. İnkâr üzerine olan sulhta ise bu özelliğin davalı bakımından

⁷³ Bilmen, *Kamus*, 8/20.

⁷⁴ Mevsili, *el-İhtiyar*, 3/6; Bilmen, *Kamus*, 8/11-12.

⁷⁵ Atar, "Sulh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 37/485.

⁷⁶ Molla Hüsrev, *Dürrer*, 401-402; Merğınani, *el-Hidaye*, 3/194.

olmadığı düşünüldüğünde ön alım hakkının varlığı ancak diğer tarafı ilgilendirecektir.⁷⁷

Sulh sözleşmesinin yapılması sonrasında tarafların ikrarlarından dönme-leri davacı ve davalı bakımından farklı telakki edilmektedir. Bir defa ikrara dayanan sulh sözleşmesi geçerli olarak kurulduğu ve bu vasfını devam ettirdiği müddetçe taraflar kural olarak bu ikrarlarından vazgeçemezler. Ancak bu durumdaki sulh sözleşmesi hukuki bir sebeple geçersiz hâle geldiğinde davalı bakımından yükümlülüğün devam ettiği, davacı bakımından ise hukuki geçersizliğin neticesine bağlı olarak ikrardan rücu ile yeni bir dava sürecinin başlatılması mümkün görülmektedir. Yapılan ikrar davalı için sulh sözleşmesinden bağımsız varlığını sürdüren, davacı açısından sulh sözleşmesi ile ilişkili nitelikte kabul edilmektedir. Dolayısıyla sözleşmenin geçersizliği davacı bakımından ona bağlı ikrarı ortadan kaldırma imkânı vermekte, davalı bakımından ise üzerinde anlaşılan sulh bedeli ile sorumluluğu devam ettirmektedir.⁷⁸ Mal üzerine yapılmış sulh sözleşmesinin yapılmasını müteakip taraflar yahut onlardan biri vefat etse, mirasçıların bu sözleşmeyi, menfaat üzerine yapılmış ve kira hükümlerine tâbi sulhtan farklı olarak, feshetmeleri mümkün olmamaktadır. Sulh sözleşmesi taraflar bakımından bağlayıcı olarak meydana gelmiş ve yürürlüğe girmişse tarafların ölümüyle sona ermemektedir. Sağlıklarında bağlayıcı bir sözleşmeyi nasıl ki taraflar feshedemiyorsa, mirasçılarının da bu bağlayıcı sözleşmeyi feshedememesi gerekir.⁷⁹

3. İslâm-Osmanlı Hukuku Uygulamasında Sulh ve Arabuluculuk (Muslihûn) ve Pozitif Hukukun Konuya Yaklaşımı

3.1. Sulh ve Arabuluculuk Konusuna Osmanlı Uygulamasından Bakış

İslâm-Osmanlı hukukunda, aralarında hukuki çekişme bulunan tarafların uygulamada nasıl hareket ettiklerine Konya'da Şer'îye Sicillerine konu olmuş bazı davalar kapsamında bakmaya çalışacağız. Sulhun Osmanlı tatbikatında yaygın uygulama kabiliyetini hâiz olduğunu görüyoruz. Bu meyanda taraflar arasında bir sulh anlaşması oluşmasında arabulucuların (*muslihûn*) da önemli katkılarının olduğu kadı sicillerinde görülmektedir. Uyuşmazlıklara alternatif çözüm sadedinde mahkeme içinde ve dışında sulha çokça başvurulmuştur. Araştırmalar esasen *muslihûn* katılımı ile sulhen çözülen hukuki ihtilafların azımsanmayacak kadar çok olduğunu göstermektedir.⁸⁰

⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 20/164.

⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 20/165.

⁷⁹ İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, (Beyrut: Dar'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 424; Bilmen, *Kamus*, VIII: 20; Mecelle, md. 1557; Ali Haydar, *Dürer*, 4/2697.

⁸⁰ Tamdoğan, *Sulh*, 55, 61; Ronald C. Jennings, "Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th C. Ottoman Kayseri", *Studia Islamica* 50 (1979), 179.

Lügat anlamıyla ıslah ve düzeltenler, arabulucular anlamına gelen *muslihûn*,⁸¹ *muslih* kelimesinin çoğulu olarak, uygulamada taraflar arasında arabuluculuk yapan belli bir yörenin ileri gelenleri olarak anlam kazanmıştır.⁸² Ancak bunlar tarafların komşuları, akrabaları veya arkadaşları da olabilir. Sulha konu faaliyetin temel unsurlarından birisi öncelikle hukuki bir ihtilafın söz konusu olması ve diğeri de tarafların kendi irade ve rızalarıyla çözümün oluşmasıdır. Tarafların ikisi yahut biri dahi istemediğinde *muslihûna* başvurulmaz. Sulh yapmak konusunda isteksiz olanlara zorlama yapılmamaktadır. *Muslihûn* gerçekte aracı olmakta ve tarafların müzakerelerine ve iradelerinin oluşmasına önemli katkı vermektedir. Bu hâliyle günümüz pozitif hukukundaki ihtiyari arabuluculuk müessesesine de oldukça yakın durmaktadır.⁸³ *Muslihûn* vasıtası ile taraflar arasında oluşan anlaşma, diğer sözleşmelere benzer şekilde tek başına icra kabiliyetini hâizdir. Ancak onun kadının bilgisine sunulması ve ayrıca kadı tarafından kayıt altına alınması sonraki ispat zorluklarına bir çare olarak uygulamada geniş yer bulmuştur. Kadıya söz konusu sulhun onaylatılması da uygulamada görülmüştür.⁸⁴ Kadı önünde görülmekte olan bir uyuşmazlık, kadının kendisi tarafından sulh yoluyla veya kadının teşvik ve yönlendirmesiyle yine *muslihûn* tarafından çözülebilmektedir.⁸⁵ Kadı, dava yoluyla çözümün tarafların husumetini artıracığı kanaatinde olursa sulha yönlendirebilmektedir.⁸⁶ Haricen yapılan bir sulh sözleşmesinin de gerektiğinde daha sonra hâkim önüne bir ihtilaf olarak geldiğinde şahit ve diğer delillerle ispatı mümkündür.⁸⁷

İslâm hukukunun temel kaynaklarında ve tarihi süreç içerisindeki uygulamada sulhun teşvik edildiğini görüyoruz. Özellikle akrabalar arası ihtilaflarda hâkimin tarafların da eğilimi olduğu takdirde sulhu öncelemesi Mecelle tarafından da düzenlenmiştir.⁸⁸ *Muslihûn* aracılığı ile yapılan sulh sözleşmesine kendisine benzerlik arz eden tahkim ve ibraya nazaran tatbikatta çokça başvurulmuştur. Hatta sulh olmadığında davaya gidilmesi anlayışı ile sulh davaya öncelenmiş, bazen davanın ispatı mümkün olmadığında yahut zaman aşımı problemi yaşadığında da sulha başvurulduğu olmuştur.⁸⁹

⁸¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2007), 688.

⁸² Nasi Aslan, "İslâm ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (*Muslihûn*) Arabuluculuk Müessesesi", *Kur'an 'da Evrensel Hoşgörü* (İstanbul: Nesil, 269 ,(1997.

⁸³ Kılınç, *Muslihûn*, 25, 26.

⁸⁴ Heyd, *Studies in Old Ottoman*, 248.

⁸⁵ Othman, *And Amicable Settlement Is Best*, 70.

⁸⁶ Akgündüz, *Kanunnameler* (1992), 4/149.

⁸⁷ Ronald C. Jennings, "Kadi, Court, And Legal Procedure In 17th C. Ottoman Kayseri", *Studia Islamica* 48 (1978), 147; Tamdoğan, *Sulh* 76 vd.

⁸⁸ Mecelle, md. 1826; Ali Haydar, *Dürer*, 4/3319.

⁸⁹ İbn Ferhun, *Tabsiratü'l-Hukkâm*, 2/48; Kılınç, *Muslihûn*, 42, 44.

Uygulamada bu denli yer bulmasının altında Osmanlı'da sulha başvurma konusunun kanunnameler ile bazı düzenlemelere konu olması da yatar.⁹⁰

Kadı sicillerinin incelenmesi halinde çeşitli konularda ve çok sayıda sulh sözleşmesi örneklerine rastlamak mümkündür. Araştırmalarda Osmanlı'da sulh sözleşmelerinin genellikle alacak verecek, miras, mehir ve öldürme ile yaralama davalarında yapıldığı görülür.⁹¹ Bu noktada Konya Şer'îye sicillerinden konunun anlaşılmasına yetecek miktar ve çeşitte bazı sicil kayıtlarına yer vereceğiz.

İlk örnekte, bir miras davasında babasının vefatı üzerine üvey annesini dava eden bir zâtın dava esnasında sulha ulaşılması anlatılır. "...bundan evvel babam Halîl fevt olup metrukâtı beyne'l-verese taksîm oldukda 'adl üzere olmayup bana gadr idüp benim hakkımı kız karındaşı ve üvey anam alup kabz eylemişlerdir tekrâr kısmet olmasını talep eylemişidim hâliyâ müslümânlar beynimizi islâh idüp üç altuna ıslâh olunup ba'dehu bedel-i sulh üç altunu alup kabûl ve kabz idüp müslümânların sulhun kabûl idüp mîrâsa müte'allık da'vâmdan zimmetlerin ibrâ ve iskât eyledim bi-vech mine'l-vücûh da'vâm ve nizâ'im kalmadı eğer hilâf-ı zikr da'vâ idersem 'inde'l-hükkâm masmû' olmaya didikde mezkûr vekil bî'l-muvâcehe vekâletiyle tasdik eyledikden sonra ikrâr idüp müvekkiletânımın dahî mezkûr 'Alî'den bu husûsa müte'allık ve sâyir husûsa müte'allık da'vâları ve nizâ'ları kalmadı eğer hilâf-ı zikr da'vâ ider ise 'inde'l-hükkâm masmû' olmaya didikde mezkûr 'Alî tasdik idüp tarafeynin ikrârı ve tasdik şer'an mu'teber görülüp bi'ttaleb defter olundu..."⁹² Bu şer'îye sicilinde mirasın adil paylaşılmadığından bahisle üvey anne ve kız kardeşiyle nizalı olan şahıs taksimin yeniden yapılmasını talep eder. Müslümanların arabuluculuğu ile tarafları üç altın *sulh bedeli* karşılığında anlaşmış oldukları ve sulh bedelini davacı tarafın kabul ve kabz ettiği anlatılır. Vekil marifetiyle yürütülen davada, davacı taraf sulh sonunda mirasa müteallik davasından vazgeçerek davalıların zimmetlerini ibra ve iskât ettiğini, başka örneklerde de görüldüğü gibi sonradan dava edecek olursa bu davanın dinlenmemesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹³

Bir başka sicil kaydında, bir kimsenin başkasındaki hakkının bir kısmından feragat ile bir bedel karşılığında borçluyu ibra ederek sulh olmayı tercih etmesi ile alakalı bir olay vardır. Buradaki sicil kaydında *meclis-i şer'*de (Osmanlı kadı mahkemesi) dava görülmekte iken, davacı müşteki tarafından kendisinden zorla alındığı iddia edilen para davasında iki altın sulh bedeli

⁹⁰ Kılınç, *Muslihûn*, 40; Tamdoğan, *Sulh*, 64.

⁹¹ Aslan, *Muslihûn*, 263.

⁹² İzzet Sak - Leyla Özpolat, *Konya Kadı Sicili (970-1019 / 1563-1610) Defter 1*, (Konya: 2016), 270-271.

⁹³ Aslan, *Muslihûn*, 262.

mukabilinde feragat etmesi, Müslümanların bir arabulucu vasfında araya girmesi ile sağlanmış olmaktadır. "...müslümânlar mutavassıt olup iki altun aliverip sulh eylediler meblağ-ı mezkûru alup kabz idüp zikr etdiğim da'vâmdan vazgelüp ferâgat etdim mezkûr Mûsâ'nın zimmetin zikr olan da'vâdan ibrâ itdim didikde mezbûr Mûsâ tasdik idüp bu husûsa mübâşir olan Halîl Beg ma'rifetiyle defter olundu hurrîre fî evâsıt-ı Zî'l-hicce sene 970 (11-20 Zî'l-hicce 970 / 1-10 Ağustos 1563)." Yapılan sulh sözleşmesinin bazı zevatın şahit olarak hazır bulunmasıyla icra edildiğini yine şer'îye sicilinden anlıyoruz.⁹⁴

Bir miras davasında ise mirasçı iki kadının vekili, şahitler huzurunda tehâruc yoluyla diğer mirasçılar ile sulh sözleşmesi yapmaktadırlar. "...İnde-ş-şuhûdî'l-mezbûrîn. Ba'dehu mezbûr Hüseyin Çelebi (vekil) ikrâr idüp mezkûre müvekkilelerim evden ve bağdan ve yerden ve kuldan ve dükkân-lardan ve bi'l-cümle cemî' muhallefâtından (tereke) hisseleriçün karındaşları Nûrullah ve Derviş ellerinden bi-tarîki't-tehâruc kırkbeş altun alup kabz idüp cemî' de'âvîden mezbûr karındaşları zimmetin ibrâ ve iskât etdiler didikde ve hüccet dahî verin didikde mezbûrân Nûrullah ve Derviş tasdik idüp defter olundu hurrîre fî evâsıt-ı Zî'l-hicce sene 970 (11-20 Zî'l-hicce 970 / 1-10 Ağustos 1563)."⁹⁵ Şer'îye sicilindeki bahse konu *tehâruc* kavramı miras davalarında sulha ulaşmada kullanılan usul olarak, bir bedel karşılığında mirastan çekilme durumunu ifade etmektedir. Olayımızda iki kadın mirasçı sicil kaydında belirtilen çeşitli taşınmazlar dâhil terekenin tamamındaki hisselerinden *tehâruc* yönteminin uygulanmasıyla kırk beş altın bedel karşılığında vazgeçerek sulh olmakta ve bu tasarrufları sonucunda diğer kardeşlerini ibra ve iskât ederek mahkemedен bu yönde bir de hüccet talep etmektedirler. Bazen sulh kavramı ile birlikte veya müstakil olarak şer'îye sicillerine çokça konu olan *tehâruc* usulünün daha çok kadın mirasçılar hakkında kullanıldığına dair tespitler görülmektedir.⁹⁶

Muslihûn'un (*arabulucunun*) müdahil olduğu sulha örnek olarak, tarafları ve şahidi zimmi olan ve *meclis-i şer'*de görülmekte olan bir alacak davasında "...mezbûr Ananiye zimmîde bir mikdâr akça hakkımız olup da'vâ ve taleb eylediğimizde araya *muslihûn* tavassut idüp ...biz dahî sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan bir buçuk top astar ve dokuz top çenber ve üçyüz nakd akçayı mezbûr ... zimmî yedinden bi't-temâm ahz ve kabz eyleyüp zimmetini ibrâ-i 'âmm ile ibrâ ve iskât-ı tâm ile iskât eyledik ba'de'l-yevm

⁹⁴ Sak - Özpolat, *Konya Kadı Sicili (970-1019 / 1563-1610) Defter 1*, 272.

⁹⁵ Sak Özpolat, *Konya Kadı Sicili (970-1019 / 1563-1610) Defter 1*, 273-274.

⁹⁶ Ayşe Şimşek, "Osmanlı Miras Hukuku Sulh-Tehâruc Uygulamalarında Kadın: Konya Kadı Sicili 45. Defter (1714-1715) Örneği", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2/9-35 (2016), 12, 33; Bu konuda ayrıca bkz. Esra Çetinkaya, "Miras Hukukunda Sulh Sözleşmesi: Üsküdar Ve Bursa Örneği (1501-1558)", *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri I* (2016), İstanbul, 139 vd.

da'vâ idersek mesmû'a ve makbûle olmaya didiklerinde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ-vaka'a b'ittaleb ketb olundu hurrire fî evâ'il-i Şevvâli'l-mükerrerem li-sene ihdâ ve seb'în ve elf (1-10 Şevvâl 1071 / 30 Mayıs- 8 Haziran 1661).” şeklinde yapılmış olan sulh sözleşmesi sonrası yeniden dava edilmesinin dinlenmemesi de kayda alınarak işlem tamamlanmıştır.⁹⁷

3.2. Türk ve İslâm-Osmanlı Hukukunda Alternatif Çözüm Yolları (Arabuluculuk, Uzlaştırma)

Toplum hayatında kişiler arasında çeşitli şekillerde uyuşmazlıkların ortaya çıkması hukukun öngördüğü bir durumdur. Bu ihtilafların dava yoluyla çözülmesi hukuk düzenlerinin nihai olarak kabul edeceği bir yoldur. Ancak bunun dışında çeşitli alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri de zaman içerisinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.⁹⁸ Buraya kadar bahsettiğimiz sulh bunlardan en temel olanıdır. Ayrıca günümüzde arabuluculuk ve uzlaştırma da alternatif yöntemler içerisinde geçmişten bu yana farklı gelişmeler kaydederek yerini almıştır. Çeşitli hukuk sistemlerinde var olan bu türden yol ve yöntemlerin varlık sebepleri arasında mahkemelerin iş yüklerinin fazlalığı ve bu sebeple yargılamaların uzun sürmesi, davaların daha masraflı oluşu ve alternatif çözüm yollarının sonuçlara ulaşmada daha esnek oluşu ön plana çıkmaktadır.⁹⁹ Alternatif çözüm yollarının genel karakteri objektif ve tarafsız üçüncü kişilerin tarafları bir araya getirerek onların uzlaşmalarına uygun ortam hazırlamak olarak ifade edilebilir. Temelinde gönüllülük esası yatan ve yargılama süreci içinde ve/veya dışında uygulanabilen bu yöntemler Türk hukukunda iş ve sosyal güvenlik, tüketici ve ticaret hukuku alanlarında zaman içerisinde dava şartı yapılmak suretiyle bu açıdan zorunlu hâle getirilmiştir. Bu alanlar dâhil olmak üzere kural olarak bağlayıcı değildirler.¹⁰⁰ Tahkim süreci sonunda verilen hakem kararı bağlayıcılık yönünden mahkeme kararlarıyla benzerlik göstermesi sebebiyle, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri arasında sayılmamaktadır.¹⁰¹ Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin amacı, 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun genel gerekçesinde belirtildiği gibi dava yoluna başvurma imkânının ortadan kaldırılması olmayıp, uyuşmazlıkların çözümününün kolaylaştırılarak yargıya yardımcı olunmasıdır.¹⁰²

Bu yöntemlerden en önemli ve yaygın kullanılanı arabuluculuk yöntemi olmuştur. 6325 sayılı Kanunun 2. Maddesinde bu yöntemin tarafları çözüm

⁹⁷ İzzet Sak, *Konya Kadı Sicili (1071 - 1072 / 1661 - 1662) Defter 11* (Konya: 2014), 160.

⁹⁸ Mustafa Özbek, *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü* (Ankara: Yetkin, 2016), 1/200.

⁹⁹ Onur İlhan, *Arabuluculuk Sözleşmesi* (Ankara: Seçkin, 2020), 22.

¹⁰⁰ İbrahim Özbay, “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri”, *EÜHFD* 3-4, X (2006), 464.

¹⁰¹ İlhan, *Arabuluculuk Sözleşmesi*, 38.

¹⁰² Bkz. <https://kgm.adalet.gov.tr/Tasariasamaları/Kanunlasan/2012Yili/Kanmetni/6325ss.pdf> Et. 28.05.2021

amaçlı bir araya getiren ve sistematik teknikler uygulayan yapısına vurgu yapılmıştır. Tarafsız üçüncü kişinin tarafları karşılıklı menfaat temelli bir çözüm için bir araya getirmesi ve müzakereler için uygun ortam sağlaması hedeflenmiştir.¹⁰³ Tahkimden farklı olarak arabuluculukta yargılama yetkisi bulunmaz. Tarafların kendi çözümlerini üretmesine yardımcı olunmaktadır. Tahkimde hakemin kararı arabuluculuğun aksine bağlayıcı olmakta ve hatta hakem kararı aleyhine belli sebeplerle açılan iptal davası da icrayı kural olarak durdurmamaktadır (HMK md. 439/IV). Tahkim tarafların iradesine dayanan özel bir yargılama usulü olmakta ve bu hâliyle mahkeme kararına benzetilmektedir.¹⁰⁴

Bu alanda ortaya çıkmış kavram ve kurumlardan bir tanesi de uzlaştırmadır. Sözlük olarak karşılıklı bir konu ve hususta anlaşmak, uyuşma ve mutabakat, teknik terim olarak da tarafsız bir uzlaştırmacı vasıtasıyla nizâlı taraflara çözüm önerileri sunarak anlaşmalarını sağlamaktır. Temelde arabulucu öncelikle taraflardaki çözüm önerilerinin ortaya çıkmasını sağlarken, uzlaştırmacının kendi çözüm önerileri ihtilafın çözümünde ön plandadır.¹⁰⁵ Arabuluculuk kurumunda da 2017 yılında yapılan bir ilave hükümlerle, "*Tarafların çözüm üretmediklerinin ortaya çıkması hâlinde arabulucu bir çözüm önerisinde bulunabilir.*" şeklinde düzenleme yapılmıştır.¹⁰⁶ Bu hükümlerle arabuluculuk ile uzlaştırma arasındaki ortak alan genişlemiş olmaktadır. Türk hukukunda arabuluculuk özel hukuka, uzlaştırmacılık ceza hukukuna özgü çözüm yöntemleri olarak kabul ve uygulanmaktadır. Öncelikle ortada uzlaşma kapsamına giren bir suç bulunmalıdır ki, bu suçlar kanunda belirtilmiştir. Süreç sonunda taraflar arasında bir uzlaşma sağlandığında ilgili hususta tazminat davası açılmasına engel olur. Hatta bu yönde görülmekte olan bir dava varsa davadan feragat meydana gelmiş olur.¹⁰⁷ Arabulucuda olduğu gibi uzlaştırmada da bağlayıcı karar alma tahkimden farklı olarak söz konusu değildir.

Doktrinde ağırlıklı görüş arabuluculuk sonucu ulaşılan çözüm anlaşmasının mahkeme dışı bir sulh sözleşmesi niteliğinde olduğudur.¹⁰⁸ Mahkeme dışında yapılmış olmasının yanı sıra, taraflar arasındaki uyuşmazlığı iki tarafın da bazı tavizler vererek gidermesi dolayısıyla arabuluculuk anlaşması mahkeme dışı sulh sözleşmesine, karşı tarafın kabulü ile alacaklının

¹⁰³ İlhan, *Arabuluculuk Sözleşmesi*, 31.

¹⁰⁴ Muharrem Balcı, *İhtilafın Çözüm Yolları ve Tahkim*, (İstanbul: 1999), 178, 255.

¹⁰⁵ Süha Tanrıver, "Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk", *TBB Dergisi* 64 (2006), 166-167.

¹⁰⁶ Bkz. 6325 s.lı K. md. 15/VII.

¹⁰⁷ Bkz. 5271 s.lı K. md. 253.

¹⁰⁸ Ahmet M. Kılıçoğlu, *Arabuluculuk Sözleşmeleri* (Ankara: Turhan, 2020), 87.

alacağından vazgeçmesi ise ibra sözleşmesine benzetilmiştir.¹⁰⁹ Mahkeme dışı sulh anlaşmasının maddi anlamda kesin hüküm teşkil etmemesinden dolayı, mahkemeden ayrıca icra edilebilirlik şerhi alınması hâlinde, ilamların icrası hükümlerinden istifade etmesi mümkündür.¹¹⁰

Osmanlı-İslâm hukuku uygulamasında kadı davaya *şer'* ve kanuna bağlı kalarak bakar. *Muslihûn* ise ihtilafları çözerken hukuk sınırları içerisinde kararlar tarafların iradelerini ön planda tutmaktadır. Sulha ulaşmada önemli olan helalin haram ve haramın da helal yapılmamasıdır.¹¹¹ Yalnızca bir tarafın iradesi ihtilafı kadı önüne getirmeye yeterli iken, sulh için tarafların iradesi gereklidir. Sulhta bir nevi pazarlık bulunmasına mukabil kadı önündeki yargılamada bu esneklik bulunmaz. *Muslihûn*'ün tercih sebepleri arasında ihtilaf konularının gizli kalması hususunda sulhun davaya nispetle daha uygun olması da zikredilmelidir. Dava süreçleri kural olarak aleni ve ancak hâkim (*kadı*) isterse gizlilik söz konusu olabilecektir.¹¹²

Osmanlı döneminde özellikle ceza davalarında, kamu davasına konu olmayan suçlarla, kısas gibi şahsi ve ayrıca takibi şikâyete bağlı suçlarda, mağdurun kısas ve cezalandırma talebinde bulunmaması veya bu haklarından vazgeçmesi sebebiyle uzlaşmak mümkündür. Kısas gerektirenlerin diyete ve bunun üzerinden de farklı bir mahiyete dönüştüğü görülür. Bu sonuçlar taraflar arasında belli bir uzlaşma (*sulh*) ile meydana gelebilir. Bu konuda ceza hukuku özelinde uzlaştırmacıların (*muslihûn*) devrede olduğu ve *muslihûn* tavassutuyla nizâlî taraflar arasında uzlaşma ve sulha ulaşıldığına dair fazlaca uygulama örneği vardır. Ancak topluma karşı işlenen ve had cezasını gerektiren zina, hırabe (*eşkıyalık*) ve şüreb (*içki içme*) suçlarında kamu davası açılmış sayılır. Haddi gerektiren bu suçlarda kovuşturma başlamadan önce veya sonra uzlaştırma çabaları kabul görmez ve varılan uzlaşmanın cezayı düşürücü veya azaltıcı etkisi yoktur. Dolayısıyla bu tür suçlarda uzlaşma ve sulh cârî değildir. Kazif ve hırsızlık gibi takibi şikâyete bağlı suçlarda ise, uzlaştırma çabalarının davadan önce başlaması gerekir. Bu tür suçlarda suç mağdurunun şikâyetten önce faili affetmesi ceza verilmesine engel olur.¹¹³

Sonuç ve Değerlendirme

Hukuki anlaşmazlıkların sulh temelli yöntemlerle çözülmesi fikri, davalar kadar ve belki daha da eski bir yol olmuştur. Dava süreci başlamadan önce

¹⁰⁹ Ekrem Kurt, "Sulh Sözleşmesi ve Arabuluculuk", *Hukukta Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları*, ed.: Tahir Muratoğlu - M. Burak Bullutekin, (2018), Ankara, 152.

¹¹⁰ Melis Taşpolat Tuğsavul, *Türk Hukukunda Arabuluculuk* (Ankara: Yetkin, 2012), 191.

¹¹¹ Ebu Davud, *Akdiye*, 12.

¹¹² Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, 214.

¹¹³ Mustafa Avcı, "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)", *SÜHFD* 25/1 (2017), 29 vd.

veya dava esnasında kişilerin ihtilaflarını bir aracı ile veya aracısız çözüme kavuşturmaları İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren teşvik görmüştür. Temel naslar ve erken dönem uygulamalarının sulhu desteklediğini müşahede ediyoruz. Sulh sözleşmesi genel olarak taraflar arasında meydana gelmiş olan itilafları ortadan kaldıran bir işlem olarak görülür. Türk hukukunda taraflar arasında gerçekleşen sulh temelli irade uyuşmasının belli bir feragat ile ortaya çıktığı, bazı hâllerde borcun kısmen veya tamamen düşürülmesi maksadına hizmet eden ibraya yakın durduğu, hatta tahkimle benzeşen ve ayrılan hususlar taşıdığı görülür.

İslâm-Osmanlı hukukunda bazı farklı görüşlerle birlikte, sulhun oluşumuna temel teşkil eden ikrar, inkâr ve sükût şeklinde üç durum söz konusudur. Bunlar yaygın olarak sözleşmelerden doğan mali anlaşmazlıklarda kendini göstermekle beraber, ticaret, aile hukuku ve temelde kişi hakları temelli ceza hukuku ve haksız fiil alanlarında kullanılan uyuşmazlık çözüm yöntemleridir. İslâm hukukunda belirtilen alanlarda sulha elverişlilik açısından yapısal genişlik mevcuttur. Bu da prensip olarak, *haramın helal, helalin haram yapılmamasıdır*. Sulhun ibradan belli ölçüde farklı olarak bedeli de içerir şekilde borca yeni bir mahiyet kazandırma niteliği vardır. Bedel, sulh sözleşmesinde üzerinde durulan bir husus olmakta ve sulhun konusu ve ödeme zamanı itibarıyla faizli bir sözleşmeden de farklılık arz etmesi gerekmektedir.

Sulh sözleşmesi, Türk hukukunda doğrudan düzenlenmemiştir. Tasarruf yetkisi var olan bütün konularda sulh sözleşmesi yapılabilir. Mahkeme içi yapıldığında bir usûl hukuku, mahkeme dışında yapıldığında ise bir maddi hukuk işlemi olarak kabul edilir. Dolayısıyla sulh sözleşmesi maddi hukuk açısından bir borcu, usûl hukuku açısından ise bir davayı sona erdirir. İslâm-Osmanlı hukuku tatbikatında da benzer bir durum göze çarpar ve dava süresince hâkimin özellikle bazı şartları taşıyan davaları sulha yönlendirdiğini yahut yargı süreci öncesi ve esnasında muslihûn adı verilen arabulucuların devreye girdiğini kadı sicil kayıtlarından çokça görürüz.

Günümüz pozitif hukukunda sulhun yanında arabuluculuk ve uzlaştırmacılık şeklinde alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının ortaya çıktığı ve giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bunlar temelde ihtiyari olmakla birlikte zaman içerisinde öngörüldükleri konularda dava şartı hâline getirilmektedirler. Üstelik bu durum giderek genişleme eğilimindedir. Uzlaştırmacılık esas olarak soruşturulması ve kovuşturulması şikâyete bağlı ve kanunda belirli diğer suçlar bakımından ceza alanında yer alan bir alternatif uyuşmazlık çözüm yoludur. Arabuluculuk ise özel hukukta özellikle, iş hukuku, ticaret ve tüketici hukuku alanlarında zaman içerisinde dava şartı hâline getirilerek tarafların sulhan anlaşmalarına hukuki bir zemin hazırlamıştır. Tarafların sulh ve diğer çözüm yolları ile anlaşması dava yolunun temel olma vasfına halel getirmez. Ancak tarafları iradi olarak sulha kavuşturan ve uzlaştıran yöntemler, '*sulh daha hayırlıdır*' temel hedefine ulaştırdıkları ölçüde değerli sayılmalıdır.

Kaynakça

- Abacı Dörtok, Zeynep. "Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20/20 (2006), 105-115.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı, OSAV, 1990, 1992.
- Aksu, Mustafa. "Türk Borçlar Kanununun Getirdiği Yeniliklerden İbra". *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8 (2013), 97-130.
- Alaeddin es-Semerkandî. *Tuhfetü'l-Fukaha*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Ali Haydar Efendi. *Dürrerü'l-Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*. 4 Cilt. İstanbul: DİB, 2. Baskı, 2017.
- Apaydın, H. Yunus. "Mevkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 438-440. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Apaydın, H. Yunus. "İbra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 263-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aslan, Nasi, "İslâm ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihûn) Arabuluculuk Müessesesi". *Kur'an 'da Evrensel Hoşgörü*. İstanbul: Nesil, 1997.
- Atar, Fahreddin. *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara, ty.
- Atar, Fahrettin. "Sulh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 481-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Atar, Fahrettin. *İslâm İcra ve İflâs Hukuku*. İstanbul, 1990.
- Avcı, Mustafa. "Osmanlı Ceza Muhakemesinde Sulh (Uzlaştırma)". *SÜHFD*. 25/1 (2017).
- Balcı, Muharrem. *İhtilafların Çözüm Yolları ve Tahkim*. İstanbul, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. "Bedel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bardakoğlu, Ali. "Butlan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 476-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Berki, Ali Himmet (v.1976). "Sulh ve İbra". *Adalet Dergisi* 12 (1969), 753-756.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübra*. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Baskı, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfu'l-Kınâ'*. 6 Cilt. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Çeker, Orhan. *el-Muhtar'ın Anahtarı*. Konya: Tekin Kitabevi, 2021.
- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Akidler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.

- Çetinkaya, Esra. "Miras Hukukunda Sulh Sözleşmesi: Üsküdar ve Bursa Örneği (1501-1558)". *II. Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*. İstanbul, I (2016).
- Demir, Abdullah. *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*. İzmir: Yitik Hazine Yay., 2010.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- Ellek, Hasan. "Kur'an Ve Hadis Işığında İnsanlar Arası Anlaşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümü". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/3 (2013/2), 91-112.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Baskı, 2016.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin, 22. Baskı, 2017.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Yetkin, 5. Baskı, 2017.
- Fetâva'l-Hindiyeye* (Heyet), 6 Cilt, Darü'l-Fikir, 1310.
- Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin. *Borçlar Hukuku Hususi Kısım*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1426/2005.
- Gümüş, M. Alper. *Türk-İsviçre Borçlar Hukukunda İbra Sözleşmesi*, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015.
- Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Muhtasari'l-Halil*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikir, ty.
- Heyd, Uriel. *Studies in Old Ottoman Criminal Law*. ed. V. L. Manage. Oxford University Press, 1973.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer. *Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar*. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikir, 1412/1992.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *el-Kavanînü'l-Fıkhiyye*. yy, ty.
- İbn Ferhun, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhim. *Tabsiratü'l-Hukkâm*. 2 Cilt. Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1406/1986.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Mektebetü'l-Kahire, 1388/1968.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, 3. Baskı, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhim b. Muhammed. *el-Eşbah ve'n-Nezâir*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Kahire: Darü'l-Hadis, 1425/2004.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. Darü'l-Fikir, ty.
- İbrâhim b. Muhammed el-Halebî. *Mülteka'l-Ebhur*. thk. Halil Imran el-Mansur. Beyrut:

- Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İlhan, Onur. *Arabuluculuk Sözleşmesi*. Ankara: Seçkin, 2020.
- Jennings, Ronald C.. "Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th C. Ottoman Kayseri". *Studia Islamica* 50 (1979), 151-184.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *ez-Zahîre*. 14 Cilt, Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslami, 1994.
- Karauz, Agah Kürşat. *Sulh Sözleşmesi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-Sanaî fi Tertîbi'ş-Şerâî*. 7 Cilt. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1406/1986.
- Kılıçoğlu, Ahmet M.. *Arabuluculuk Sözleşmeleri*. Ankara: Turhan, 2020.
- Kılınç, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Mulihûn: Osmanlı Arabuluculuğu". II. *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*. ed: Prof. Dr. Fethi Gedikli, İstanbul: Onikilevha. 13-14 Mayıs 2016. 15-81.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekrî. *Muhtasar*. Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kurt, Ekrem. "Sulh Sözleşmesi ve Arabuluculuk". *Hukukta Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları*. ed. Tahir Muratoğlu - M. Burak Bullutekin. (2018), Ankara, 147-154.
- Merğînânî, Burhaneddin. *el-Hidâye*. 4 Cilt, Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, ty.
- Mevsîlî, Ebu'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebi, 1356/1937.
- Meydânî, Abdülğanî b. Tâlib el-. *Kitabü'l-Lübâb fi Şerhi'l-Kitab*. Mısır: Matbaatü'l-Cemaliyye, 1330.
- Molla Hüsvrev, Muhammed b. Feramurz. *Dürerü'l-Hukkam Şerhu Ğurari'l-Ahkam*, 2 Cilt. Darü İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, ty.
- Osman b. Ali *ez-Zeylâi*. *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 6 Cilt. Bulak-Kahire: el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.
- Othman, Aida. "And Amicable Settlement Is Best: Sulh and Dispute Resolution in Islamic Law". *Arab Law Quarterly* 21/1 (2007), 64-90.
- Önen, Ergun. *Medenî Yargılama Hukukunda Sulh*. Ankara: AÜHF Yay., 1972.
- Özbay, İbrahim. "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri". *EÜHFD* 3-4, X (2006), 459-475.
- Özbek, Mustafa. *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*. 2 Cilt. Ankara: Yetkin, 4. Baskı, 2016.
- Ronald C. Jennings. "Kadi, Court, And Legal Procedure In 17th C. Ottoman Kayseri". *Studia Islamica* 48 (1978), 133-172.
- Sak, İzzet - Özpolat, Leyla. *Konya Kadı Sicili (970-1019 / 1563-1610) Defter 1*. Konya, 2016.
- Sak, İzzet. *Konya Kadı Sicili (1071 - 1072 / 1661 - 1662) Defter 11*. Konya, 2014.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Darü'l-Marife, 1414/1993.

- Seyyid Şerif el-Cürçânî. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1403/1983.
- Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatib eş-Şirbîni. *Muğni'l-Muhtac*. 6 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1415/1994.
- Şimşek, Ayşe. "Osmanlı Miras Hukuku Sulh-Tehâric Uygulamalarında Kadın: Konya Kadı Sicili 45. Defter (1714-1715) Örneği". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 2/9-35 (2016).
- Tamdoğan, Işık. "Sulh and the 18th Century Ottoman Courts of Üsküdar and Adana". *Islamic Law and Society* 15 (2008), 55-83.
- Tanrıver, Süha. "Hukuk Uyuşmazlıkları Bağlamında Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları ve Özellikle Arabuluculuk" *TBB Dergisi* 64 (2006), 151-178.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed. *İ'lâü's-Sünen*, 22 Cilt, Karaçi: İdaretü'l-Kur'an, 3. Baskı, 1415.
- Trablusî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali. *Muinü'l-Hukkam*. Daru'l-Fikir, yy, ty.
- Tuğsavul, Melis Taşpolat. *Türk Hukukunda Arabuluculuk*. Ankara: Yetkin, 2012.
- Yaylalı, Davut. *İslam Hukukunda Sulh*. İstanbul, 1993.
- Yıldırım, Adem. "Mağdur Haklarına Yönelik Kurumsal Yapılar (Sulh Ve Uzlaştırma)". *İHAD*. 23 (2014), 251-270.
- Yıldırım, Mustafa. "Tahkim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Zevkliler, Aydın - Gökyayla, Emre. *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri*. Ankara: Turhan Kitabevi, 18. Baskı, 2018.